
Dražen ŽIVIĆ

Izvorni znanstveni rad

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Područni centar Vukovar

DEMOGRAFSKI
GUBICI
LIČKO-SENJSKE
ŽUPANIJE U
DOMOVINSKOM
RATU

Obrana Hrvatske od srbijanske oružane agresije u Domovinskom ratu jedna je od najvažnijih odrednica oblikovanja suvremenog hrvatskog nacionalnog identiteta. Domovinski rat, kao središnji povijesni, politički i društveni fenomen uspostave i izgradnje demokratske i neovisne hrvatske države, valja promišljati s različitih motrišta, među kojima je, prema nizu indikatora, demografski aspekt ključan za razumijevanje cjelovitog okvira i svih dalekosežnih posljedica Hrvatskoj nametnutog rata. Na temelju raspoložive statističko-demografske dokumentacije, arhivskih izvora i povijesne građe razvidno je da je na Hrvatsku, suprotno njezinoj demografskoj, povijesno-političkoj, društvenoj i kulturno-civilizacijskoj baštini, izvršena oružana agresija sa svrhom amputacije dijelova njezinog državnog prostora, i provedbe višestoljetnog srpskog nacionalnog programa – uspostave i teritorijalnog širenja Velike Srbije.

Tako se i prostor današnje Ličko-senjske županije našao u zamišljenom velikosrpskom projektu¹, koji je svoju zapadnu granicu trebao dosegnuti na crti: Virovitica – Karlovac - Ogulin – Karlobag. Stoga je i ova županija tijekom 4 godine rata bila poprište najznačajnijih vojnih alekcije (*Oluja*) u Domovinskom ratu. Višegodišnja okupacija polovice županije, politika etničkoga čišćenja koju su provela parapolitička i paravojna tijela Republike Srpske Krajine te relativno visoki izravni demografski gubici, de-

1 Prvi “formalni” pokušaj uključenja ličkoga prostora u velikosrpski projekt datira od 27. lipnja 1990. godine, kada je Skupština općine Knin donijela “Odluku o osnivanju i konstituiranju Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like”, u čiji sastav su ušle općine: Knin, Benkovac, Gračac, Donji Lapac, Obrovac i Titova Korenica. Više o dokumentima koji ilustriraju i dokazuju namjere amputacija hrvatskoga državnog teritorija u korist stvaranja Velike Srbije vidjeti u: PAUKOVIĆ, D. (2005.), *Uspon i pad “Republike Srpske Krajine”*, Dokumenti, Centar za politološka istraživanja, Zagreb.

terminirali su izrazito velike ukupne demografske gubitke, kao i brojne, dugoročno vrlo nepovoljne demografske posljedice rata.

Svrha ovoga priloga jest da, primjereno dostupnim i vjerodostojnim izvorima, navede i ukratko opiše demografske gubitke i posljedice srbijanske oružane agresije na teritoriju Ličko-senjske županije. Dakako, bez pretenzija da se u ovako sažetoj formi u cijelosti obuhvate svi demografski aspekti rata na području te županije. Daljnja sustavna istraživanja te povećanje dostupnosti i znanstvene verificiranosti pojedinih izvora podataka, približit će nas utvrđivanju završnog brojčanog "računa" ukupnih i parcijalnih demografskih gubitaka u Domovinskom ratu na promatranom prostoru.

Terminologija i metodologija istraživanja

Temeljna je pretpostavka za istraživanje demografskih gubitaka u ratovima, kao i za interpretaciju dobivenih rezultata, poznavati njihovu terminologiju. Ne ulazeći detaljnije u navedenu problematiku², dovoljno je naznačiti da ukupni demografski ratni gubici predstavljaju razliku između očekivanog (projiciranog) broja stanovnika na ratom zahvaćenom području pod pretpostavkom da rata nije bilo i stvarnog broja stanovnika na tom području, ustanovljenog prvim poslijeratnim popisom stanovništva. Pritom, dakako, valja voditi računa o osnovnoj zakonitosti prema kojoj je veličina demografskih ratnih gubitaka određena visinom projiciranog ("mirnodopskog") broja stanovnika. Drugim riječima, što je veći broj projiciranog stanovništva, to su veći demografski ratni gubici i *vice versa*.

Unutar ukupnih demografskih ratnih gubitaka možemo izdvojiti dvije osnovne kategorije. Prvu čine stvarni demografski gubici i unutar te kategorije je moguće utvrditi *izravne demografske gubitke* (poginuli, ubijeni, umrli zbog posljedica rata, vojnici i civili, nestali), za koje se u literaturi mogu naći i pojmovi poput: *ratni mortalitet*, *žrtve rata*, *ljudski gubici* i slično, te *migracijske demografske gubitke* (prognanici, izbjeglice, raseljene osobe), za koje se u literaturi

2 Detaljnije vidjeti u: ŽIVIĆ, D. (2006.): Problematika istraživanja demografskih gubitaka Drugoga svjetskog rata i poraća u Hrvatskoj, u: *Diacovensia – teološki prilozi*, God. XIV., Br. 1 (17), 7-29.; ŽIVIĆ, D: Osvrt na metodologiju istraživanja demografskih ratnih gubitaka u Domovinskom ratu, u: I. međunarodna viktimološka konferencija o žrtvama u sukobima na području bivše Jugoslavije tijekom 1990-ih godina, Zbornik radova, Hrvatsko žrtvoslovno društvo, Zagreb (u tisku).

najčešće koristi pojam – *prisilne migracije*. Drugu kategoriju gubitaka čine čisti ili neizravni demografski ratni gubici, a to su gubici nataliteta i prirodnoga prirasta zbog rata.

Za razliku od stvarnih demografskih gubitaka, koji se mogu utvrditi i na temelju empirijskih istraživanja ili egzaktnih podataka (primjerice, popisa različitih kategorija žrtava rata), čisti demografski gubici mogu se odrediti isključivo vrlo složenim analitičko-matematičkim postupcima procjene, koji trebaju voditi računa o brojnim hipotezama, iznimkama, ali također o kvaliteti statističko-demografske dokumentacije na kojima te procjene počivaju. Gubici prirodnoga prirasta nastaju zbog smanjenog nataliteta i povećanog mortaliteta u ratnim okolnostima. Rast mortaliteta uvjetovan je, dakako, stradanjima stanovništva sa smrtnim ishodom, odnosno, pogibijama ili umiranjima od posljedica ranjavanja, bolesti i slično. A pad nataliteta induciran je strahom, neizvjesnošću, nesigurnošću, odvojenošću muškaraca od obitelji, smanjenim sklapanjem brakova i slično, što se u demografskoj teoriji naziva “depresirani natalitet”. Zbog manjka pouzdanih podataka, u ovome prilogu nisu izračunati gubici nataliteta i prirodnoga prirasta u Ličko-senjskoj županiji u Domovinskom ratu.³

U metodološkom smislu, u ovome istraživanju primijenjena je kombinirana, povijesno-demografska metoda. Dio indikatora veličine i strukture demografskih gubitaka dobiven je korištenjem izvora podataka koji su nastali metodom osobne identifikacije. Radi se o popisima/ evidencijama žrtava rata (poginulih, nestalih, prognanih, izbjeglih). Znanstvena iskoristivost tih izvora određena je njihovom dostupnošću i vjerodostojnošću, koja uvijek ne zadovoljava, poglavito kada se radi o kategorijama gubitaka srpskog i nesrpskog stanovništva koje je rat provelo na okupiranim područjima Ličko-senjske županije. Ukupan demografski ratni gubitak, kao razlika između očekivanog i ostvarenog broja stanovništva 2001. godine, izračunat je demografsko-analitičkom metodom linearnog trenda.

Demografsko stanje prije Domovinskog rata

Prostor današnje Ličko-senjske županije, u demografskom i širem društveno-gospodarskom smislu, ubrajamo

3 Jedan od razloga tome jest i činjenica da za ratno razdoblje (1991.-1995.) ne raspoložemo podacima vitalne statistike za cijelo područje Ličko-senjske županije. Naime, matične knjige rođenih i umrlih za bivša okupirana naselja županije još uvijek nisu dostupne istraživačima. Raspoložemo tek podacima o broju živorođene djece i umrlih prognanika iz tih naselja koji su privremeni smještaj pronašli u tada sigurnijim hrvatskim krajevima.

među najizrazitija problemska područja u Republici Hrvatskoj. Depopulacijski procesi u relevantnim odrednicama i sastavnicama kretanja i razvoja stanovništva toliko su napredovali da danas ovu županiju možemo s punim pravom ubrojiti među subekumenske dijelove Hrvatske. Uzroci tako nepovoljnog demografskog stanja brojni su i nije ih moguće detaljnije elaborirati u ovome prilogu. Dovoljno je tek naznačiti da su specifičan geografski položaj, relativno nepovoljni prirodni uvjeti, složeni povijesno-politički i društveni procesi, česta vojna zbivanja i brojne migracije populacijski osiromašivali ovaj kraj već više stotina godina te odredili njegovo znatno razvojno zaostajanje u odnosu na cjelinu hrvatskoga prostora. Kao svojevrsna kruna nepovoljnih unutarnjih i vanjskih čimbenika demografskog razvoja, došla je početkom 1990-ih godina i srbijanska oružana agresija, koja je uzrokovala velike demografske gubitke i teške, gotovo nepopravljive demografske ratne posljedice.

TABLICA 1.
 Kretanje ukupnoga broja stanovnika Ličko-senjske županije između 1857. i 1991. godine

Godine popisa	Ukupan broj stanovnika	Lančani indeks	Bazni indeks	Prosječni godišnji rast/pad stanovništva (u%)
1857.	155467	-	100	-
1869.	165692	106,8	106,8	0,55
1880.	155382	93,8	99,9	-0,57
1890.	170084	109,5	109,4	0,95
1900.	186871	109,9	120,2	0,99
1910.	182392	97,6	117,3	-0,24
1921.	177055	97,1	113,9	-0,27
1931.	172735	97,6	111,1	-0,24
1948.	130855	75,8	84,2	-1,43
1953.	125677	96,0	80,8	-0,79
1961.	118329	94,2	76,1	-0,73
1971.	106433	89,9	68,5	-1,01
1981.	90836	85,3	58,4	-1,47
1991.	85135	93,7	54,8	-0,63

IZVOR: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., DZSRH, Zagreb, 2005. (CD).

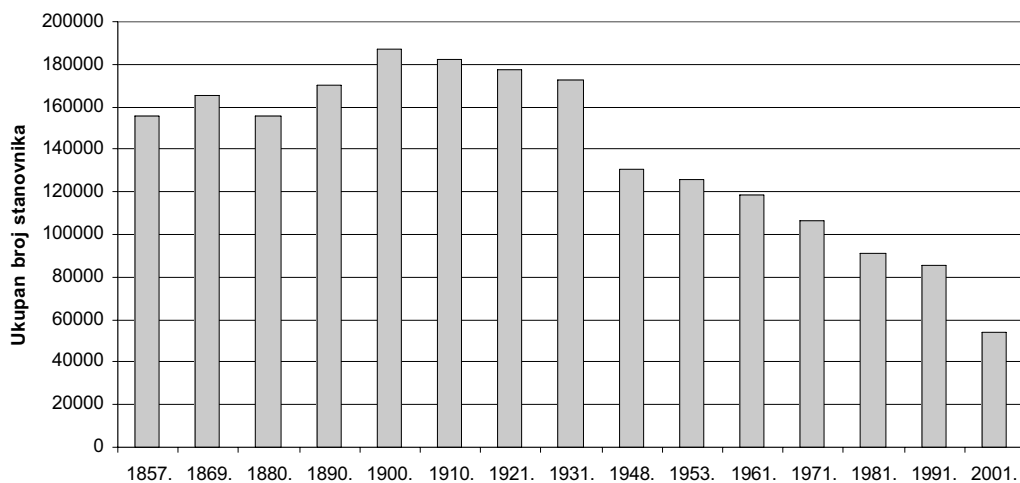
Tek ilustracije radi, navode se u ovome prilogu podaci i pokazatelji kretanja ukupnoga stanovništva⁴ Ličko-senjske županije od prvog suvremenog popisa stanovniš-

⁴ Analiza kretanja broja stanovnika Ličko-senjske županije u razdoblju 1857.-1991. godine, kao i međupopisna usporedba 1991.-2001. godine, provedena je prema kriteriju ukupnog ili de iure stanovništva.

tva u Hrvatskoj iz 1857. do posljednjeg popisa stanovništva prije Domovinskog rata iz 1991. godine. U tom razdoblju od 134 godine ukupno stanovništvo te županije gotovo je prepolovljeno (apsolutni pad ukupnog stanovništva premašio je 70.000 osoba). Posljednje međupopisno razdoblje s demografskim rastom (9,9%) bilo je dalekih 1890.-1900. godina. Od početka 20. stoljeća, dakle punih devedeset godina, Ličko-senjska županija bilježi kontinuiranu ukupnu depopulaciju. Označimo li broj stanovnika 1900. godine sa 100, onda bi 1991. godine ta županija imala samo 45 stanovnika (apsolutni pad ukupnog stanovništva u tom međupopisnom intervalu iznosio je čak 101.736 stanovnika). Najveći prosječni godišnji demografski pad bio je između 1931. i 1948. (-1,43%) te između 1971. i 1981. godine (-1,47%). Dok je u prvom razdoblju temeljna odrednica smanjenja stanovništva bio Drugi svjetski rat, napose u izravnim i migracijskim gubicima, u drugom razdoblju na pad stanovništva ponajviše je utjecala snažna emigracija kao posljedica velike agrarne gustoće naseljenosti, zatim snažnog i ubrzanog procesa deagrarizacije, kao i sve dubljeg i izraženijeg općeg društveno-gospodarskog nazatka i relativne prometne izolacije toga kraja.⁵

Grafikon 1.

Stanovništvo Ličko-senjske županije prema popisima od 1857. do 2001. godine

5 Detaljnije vidjeti u: PEJNOVIĆ, D. (1996.), Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like, u: Zbornik I. hrvatskog geografskog kongresa, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 255-273.

Nešto manja ukupna depopulacija u posljednjem prijeratnom međupopisnom razdoblju (-5.701; -6,3%) nije rezultat usporavanja općih i parcijalnih depopulacijskih procesa, nego sveobuhvatnijeg popisivanja hrvatskih građana u inozemstvu (radnici na privremenom radu i članovi njihovih obitelji) u popisu iz 1991. godine.

Demografski okvir srbijanske oružane agresije

Prema županijskom upravno-teritorijalnom ustroju, te popisu stanovništva iz 2001. godine, u Ličko-senjskoj županiji nalaze se ukupno 252 naselja, organizirana u četiri grada (Gospić, Novalja, Otočac i Senj) i 8 općina (Brinje, Donji Lapac, Karlobag, Lovinac, Perušić, Plitvička jezera, Udbina i Vrhovine). U tim je gradovima, općinama i naseljima neposredno prije srbijanske oružane agresije (dakle, prema popisu stanovništva iz 1991. godine), živjelo ukupno 85.135 stanovnika, koji su činili 1,78% ukupnog stalnog stanovništva u Republici Hrvatskoj.

Ličko-senjska županija prostire se na 5.350 četvornih kilometara, pa je to najveća hrvatska županija (9,46% ko-

TABLICA 2.
 Stanje okupiranosti u
 Ličko-senjskoj županiji po
 gradovima/općinama na dan
 3. siječnja 1992. godine

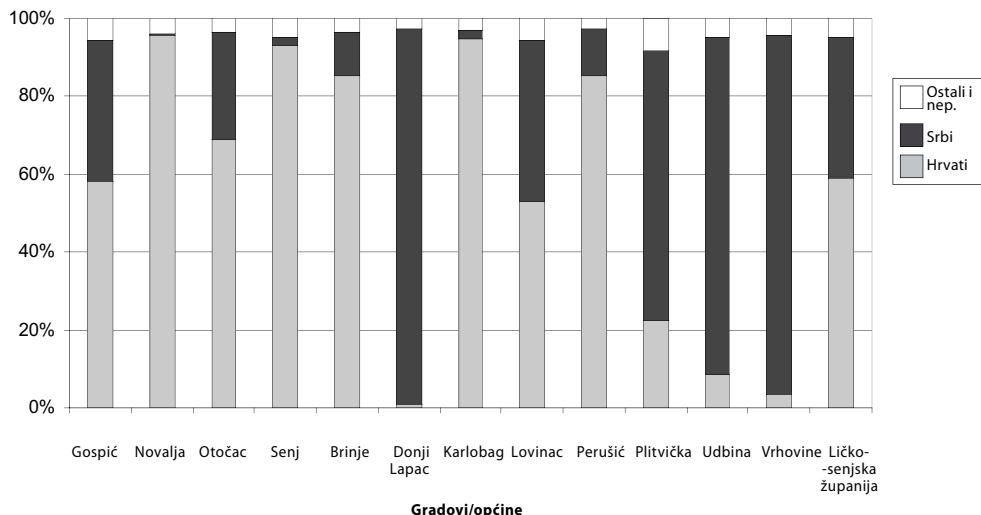
Grad/ općina	Ukupan broj stanovnika 1991.	Ukupan broj naselja	Okupirana naselja	% u ukupnom broju naselja	Broj stanovnika okupiranih naselja	% u ukupnom broju stanovnika
Gospić	22026	50	16	32,0	6411	29,1
Novalja	3175	10	-	-	-	-
Otočac	16113	22	5	22,7	2301	14,3
Senj	9205	24	-	-	-	-
Brinje	6035	12	-	-	-	-
Donji Lapac	4603	18	18	100	4603	100
Karlobag	1039	14	-	-	-	-
Lovinac	3054	10	10	100	3054	100
Perušić	5648	18	-	-	-	-
Plitvička jezera	7156	43	43	100	7156	100
Udbina	4628	26	26	100	4628	100
Vrhovine	2453	5	5	100	2453	100
Županija - ukupno	85135	252	123	48,8	30606	35,9

pnene površine Republike Hrvatske). Sa samo 15,9 stan/km² ova županija je i prije Domovinskog rata bila rijetko naseljen prostor u Hrvatskoj.

U trenutku potpisivanja Sarajevskog primirja (2. siječnja 1992. godine), koje je bilo pretpostavka dolaska mirovnih snaga UN-a na okupirana područja Hrvatske, pod srbijanskom su okupacijom bila 123 naselja ili 48,8% svih naselja u Ličko-senjskoj županiji. U općinama Donji Lapac, Lovinac, Plitvička jezera, Udbina i Vrhovine bila su okupirana sva naselja (102; 82,9% svih okupiranih naselja u županiji); a u gradovima Gospić i Otočac, 32,0%, odnosno, 22,7% ukupnog broja naselja. Okupirana su se naselja prostirala na 2.821 četvornom kilometru, što znači da je stalno okupirano bilo više od polovice županije (istočna polovica). Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u njima je ukupno živjelo 30.606 stanovnika, što je više od trećine njezina ukupnog stanovništva. Gustoća naseljenosti od samo 10,8 stan/km² jasno pokazuje da je okupirano područje županije prije srbijanske oružane agresije bilo još rjeđe naseljeno u odnosu na ionako nizak županijski prosjek.

Prema posljednjem prijeratnom popisu stanovništva (1991.), 59,0% ukupnog stanovništva Ličko-senjske županije bili su Hrvati, 36,4% Srbi te 4,6% pripadnici ostalih

Grafikon 2.
 Etnička struktura stanovništva Ličko-senjske županije prema popisu iz 1991. godine

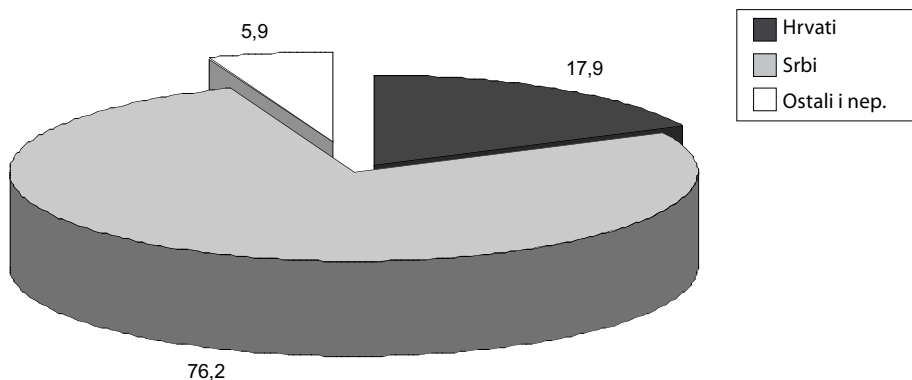

etničkih skupina (uključujući etnički neizjašnjeno stanovništvo i nepoznate). Dakle, Ličko-senjska županija je prije rata imala relativno visok stupanj etničke homogenosti u smislu prevladavajuće hrvatske etničke većine. Ona je naročito bila izražena u gradovima Novalji i Senju te u općinama Brinje, Karlobag i Perušić. U navedenim su dijelovima županije 1991. godine Hrvati činili tek nešto manje od 90% ukupnog stanovništva. Treba, dakako, istaknuti da su hrvatsku većinu imali i gradovi Gospić i Otočac te općina Lovinac. U njima je, od ukupnog stanovništva, Hrvata bilo 61,5%, a Srba 33,3%. Srpsko stanovništvo je prevladavalo samo u krajnjim istočnim općinama županije - Donjem Lapcu, Plitvičkim jezerima, Udbini i Vrhovinama, no i u njima je, uz 15.685 Srba (83,3% ukupnog stanovništva navedenih općina), živjelo i 2.115 Hrvata (11,2%).

Istaknuto je već da je u 123 okupirana naselja, prema popisu iz 1991. godine, živjelo ukupno 30.606 stanovnika. Od ukupnog stanovništva u tim naseljima, Srbi su činili 76,0%, Hrvati 18,0%, a ostali (i nepoznato) 6,0%. Oznaka li broj Hrvata u okupiranim naseljima sa 100, broj Srba bi iznosio 426. Neprijeporno je da su u okupiranim naseljima Ličko-senjske županije Srbi imali znatnu većinu u ukupnom stanovništvu. Međutim, etnička struktura na razini naselja ne indicira u cijelosti prostornu homogenost srpske etničke prevlasti u okupiranim naseljima županije. Primjerice, u općini Lovincu od 10 okupiranih naselja, 6 naselja je imalo hrvatsku, a 4 srpsku etničku većinu. Osim toga, čak četvrtina ukupnog stanovništva okupiranih naselja Ličko-senjske županije 1991. godine bila je nesrpske etničke pripadnosti.

Grafikon 3.

Etnička struktura bivših okupiranih naselja Ličko-senjske županije (popis 1991.) na dan 3. siječnja 1992. godine

Prema do sada raspoloživim podacima iz lipnja 2002. godine⁶, tijekom srbijanske oružane agresije, kao i u poraću (od posljedica rata), poginulo je, umrlo ili se još smatra nestalima, 250 hrvatskih branitelja s područja Ličko-senjske županije. Od toga broja, 245 branitelja je poginulo, a 5 branitelja se tada još uvijek vodilo na popisu zatočenih, nasilno odvedenih i nestalih osoba. Od ukupnoga broja poginulih, 127 branitelja (51,8%) stradalo je 1991. godine, 27 branitelja 1992. (11,0%), 35 branitelja 1993. (14,3%), 13 branitelja 1994. (5,3%), 39 branitelja 1995. (15,9%) te 4 branitelja u razdoblju 1996.-2001. godine (1,7%). Prema vrsti stradavanja, 191 branitelj poginuo je u akciji (78,0%), 19 branitelja poginulo je nesretnim slučajem (7,8%), 15 branitelja stradalo je u prometnoj nesreći (6,1%), dok je 20 branitelja stradalo na druge načine (8,1%), uključujući one koji su počinili suicid.

Prema podacima Ministarstva zdravstva iz 1999. godine⁷, na području Ličko-senjske županije (bez bivših okupiranih naselja), smrtno je stradalo najmanje 106 civila. Navedenoj brojci valja dodati 52 osobe (najvećim dijelom civila) koje su u ožujku 2001. godine još uvijek bile na popisu nasilno odvedenih, zatočenih i nestalih osoba iz Ličko-senjske županije⁸ te 17 osoba za koje se procjenjuje da su likvidirane tijekom rata na bivšim okupiranim područjima.⁹ Dakle, izravni demografski gubici civilnog stanovništva Ličko-senjske županije (bez gubitaka srpskog stanovništva s bivših okupiranih područja) mogli bi se procijeniti na približno 175 osoba.¹⁰

Najveću poteškoću u procjeni ukupnih demografskih gubitaka, napose u utvrđivanju veličine i strukture izravnih gubitaka (ratnoga mortaliteta) Ličko-senjske županije, predstavlja nedostatak pouzdane evidencije ili popisa žrtava rata stanovništva koje je živjelo na bivšim okupiranim područjima, kao civili ili pripadnici Srpske vojske Krajine i policije. Tek odnedavno postalo je Hrvatskoj dostupan dio arhivske građe uz pomoć koje se donekle

6 Izvor: Ministarstvo hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata, Odjel za informatizaciju, Zagreb, 2002.

7 Izvor: Ministarstvo zdravstva, Odjel za informiranje, Zagreb, 1999.

8 Izvor: Vlada Republike Hrvatske, Ured za zatočene i nestale, Zagreb, 19. ožujak 2001.

9 Prema: ŽIVIĆ, D. (2001.), "Izravni demografski gubici (ratne žrtve) Hrvatske (1990.-1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice", u: Društvena istraživanja, God. 10, Br. 3, 451-484.

10 Prema podacima dobivenim iz Hrvatskoga državnog arhiva u Gospiću, na području Like evidentirane su 194 civilne žrtve rata.

može rekonstruirati ratni mortalitet na bivšim okupiranim područjima Republike Hrvatske. Također, proteklih su godina objavljivana izvješća nekih hrvatskih nevladinih udruga (primjerice Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava¹¹) iz kojih je također moguće doći do odgovarajućih pokazatelja.¹² Osim toga, pojedini sudionici proteklih zbivanja (primjerice, general Milisav Sekulić¹³), u svojim sjećanjima na događaje i njihove sudionike, iznosili su djelomične podatke o poginulima, ranjenima i izbjeglima na području Republike Srpske Krajine. Iako oni, ni prema vremenskom ni prema prostornom kriteriju nisu sveobuhvatni, ipak su relativno iskoristiv sekundarni izvor koji barem kao ilustracija može poslužiti u istraživanju demografskih ratnih gubitaka.

Nema sumnje da je najčešće citiran izvor podataka o poginulim i nestalim Srbima iz Hrvatske (napose s bivših okupiranih područja), organizacija Veritas iz Beograda. Međutim, podrobnijom analizom podataka s internetske stranice navedene organizacije, dolazimo do spoznaje kako se radi o prilično nepouzdanim i nevjerodostojnim podacima koji tek trebaju proći objektivnu znanstvenu verifikaciju.¹⁴ Prema navedenom izvoru¹⁵, na području Ličko-senjske županije poginulo je ili se smatra nestalima 765 osoba, od kojih su 692 osobe (90,5%) rođene na području te županije.¹⁶

11 Dio rezultata iz Izvješća Hrvatskoga helsinškog odbora, koji uključuje područje Ličko-senjske županije, nalazi se u: GRAOVAC, I. (2004.), "Civilne žrtve u sektoru Jug u Oluji i neposredno nakon Oluje (osnovni pokazatelji)", u: Polemos, God. 7, Br. 1-2, 129-145.

12 Primjerice, prema podacima Hrvatskoga helsinškog odbora za ljudska prava, u vojno-redarstvenoj akciji Oluja i nakon nje, na bivšem okupiranom području Gračaca, Donjeg Lapca, Korenice, Otočca i Gospića, smrtno je stradalo 169 civila (većinom Srba). Prema: GRAOVAC, I. (2004.), "Civilne žrtve u sektoru Jug u Oluji i neposredno nakon Oluje (osnovni pokazatelji)", u: Polemos, God. 7, Br. 1-2, 129-145.

13 Detaljnije vidjeti: SEKULIĆ, M. (2001.): Knin je pao u Beogradu, NID-DA Verlag GmbH, Bad Vilbel.

14 Naime, "spisak poginulih i nestalih Srba" s područja Republike Hrvatske, za razdoblje 1990.-1999. godine sadržava: ime, ime oca i prezime poginule (nestale) osobe, datum rođenja, mjesto rođenja, datum pogibije (nestanka), mjesto pogibije (nestanka) i regiju pogibije (nestanka). Ključan podatak koji nedostaje jest onaj o prijeratnom prebivalištu poginule (nestale) osobe. Ako je neka od stradalih osoba i rođena u Republici Hrvatskoj ne znači ujedno da je 1991. godine bila stanovnikom Hrvatske, što je najvažniji kriterij za uvrštenje stradalih osoba u izravne demografske gubitke Hrvatske u Domovinskom ratu.

15 Prema: www.veritas.org.yu; stanje iz ožujka 2001. godine.

16 U jednoj od svojih publikacija Savo Štrbac navodi da je na području Like poginula i nestala 1.131 osoba srpske etničke pripadnosti. (Štrbac, S. (1999.): Zločini nad Srbima na prostoru Hrvatske u periodu 90-99., u: Bilten – vanredni broj, Dokumentacioni informacijski centar Veritas, decembar 1999., 2-11.) Međutim, iz teksta i priloženih tablica nije jasno

Na temelju naprijed navedenih nepotpunih i do kraja znanstveno neverificiranih podataka, bilanca izravnih demografskih gubitaka ili ratnoga mortaliteta u Domovinskom ratu u Ličko-senjskoj županiji iznosila bi približno 1.190 osoba. To daje svojevrsnu opću stopu ratnoga mortaliteta od 13,1 promila, što u odnosu na hrvatski prosjek (4,6 promila) upućuje na signifikantno veća izravna demografska stradanja Ličko-senjske županije. Teško je, bez daljnjih i detaljnijih istraživanja, utvrditi radi li se o konačnom brojčanom okviru ratnoga mortaliteta ili raspoložemo tek djelomičnim pokazateljima izravnih demografskih gubitaka.

S obzirom na veličinu, najveći demografski ratni gubici u Ličko-senjskoj županiji, kao i u cijeloj Hrvatskoj, odnose se na migracijske demografske gubitke, odnosno na prisilne migracije stanovništva koje su svojim dijelom bile određene politikom etničkoga čišćenja, a koju su provodile srpske paravlasti na bivšim okupiranim područjima. Zbog različitih uzroka te prostornog okvira prisilne migracije stanovništva tijekom srbijanske oružane agresije, pojmovno možemo definirati kao prognaništvo i izbjeglištvo.

Prognanici su osobe koje su zbog rata i politike etničkoga čišćenja morale napustiti svoje prijeratno prebivalište, ali pritom nisu napuštali i državni teritorij nego su se privremeno (ili trajno) naselili na sigurnijim hrvatskim područjima. Prema podacima Uprave za prognanike, povratnike i izbjeglice, sa stanjem iz kolovoza 2001. godine¹⁷, s područja Ličko-senjske županije službeno je bilo registrirano 4.317 osoba s prognaničkim ili povratničkim (bivši prognanici) statusom.¹⁸ Broj prognanih osoba je bio i veći, jer je dio napustio svoje domove ali se nikada nije registrirao pri mjerodavnoj hrvatskoj instituciji ili je napustio teritorij Republike Hrvatske, pa je na taj način ostao izvan statističko-evidencijskog obuhvata hrvatskih institucija. Osim toga, navedena brojka odnosi se uglavnom na osobe koje su bile protjerane iz okupiranih naselja i koje su povratak morale čekati do oslobađajuće

što se u teritorijalnom smislu podrazumijeva pod pojmom Lika (radi li se o današnjoj Ličko-senjskoj županiji ili o Lici u historijsko-geografskom smislu). Zbog toga navodimo podatak dobiven analitičkom obradom Veritasova popisa.

- 17 Prema: Statistika povratka i preostalih zahtjeva za povratak, Ukupna statistika prema adresi povratka, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Zagreb, 2001.
- 18 Navedena brojka odnosi se uglavnom na osobe protjerane iz tada okupiranih naselja županije. Usporedimo li broj prognanika s prijeratnim brojem Hrvata u bivšim okupiranim naseljima, dolazimo do podatka da je etničkim čišćenjem iz svojih domova na tim područjima bilo protjerano najmanje 80,0% hrvatskog stanovništva.

vojno-redarstvene alecije *Oluja* početkom kolovoza 1995. godine. U tu brojku, dakle, nisu uključene osobe koje su iz sigurnosnih razloga privremeno napustile neokupirana naselja županije, a u njih su se vratili i prije konačnog vojnog i političkog poraza projekta Republike Srpske Krajine. U jednom od prethodnih istraživanja¹⁹ procijenjeno je da se ukupan broj prognanih osoba u Ličko-senjskoj županiji od sredine 1992. do sredine 1998. godine kretao (smanjivao) od 10.639 do 1.478 osoba. Toj broju treba priključiti i procijenjeni broj izbjeglih u inozemstvo (ne računajući izbjegle Srbe), koji se u istom razdoblju kretao (smanjivao) od 4.555 do 350 osoba.

Najveći dio prognanih i izbjeglih osoba (misli se na Hrvate izbjegle u inozemstvo) vratio se u naselja prijeratnog prebivališta. No, dio prognanika (i izbjeglica u inozemstvo) socijalno i ekonomski integrirao se u mjestima privremenog boravišta i nije se odlučio na povratak. Budući da se uglavnom radi o mlađim naraštajima, ta će činjenica, dugoročno gledajući, nepovoljno utjecati na demografski i društveno-gospodarski oporavak i napredak toga kraja.

Druga kategorija prisilnih migranata odnosi se na izbjegle/iseljene Srbe, koji su, s izbjegličkim statusom ili bez njega, privremeni ili trajni smještaj pronašli na području (tadašnje) Savezne Republike Jugoslavije, Bosne i Hercegovine,

TABLICA 3.

Izbjegli Srbi iz Ličko-senjske županije u SR Jugoslaviji i BiH prema stanju iz lipnja 1996. godine (ispravljeni podaci prema bivšim općinama)

Bivša općina	Broj stanovnika 1991. godine	Broj izbjeglih Srba	% izbjeglih Srba u ukupnom stanovništvu	%
Gospić	29049	5768	19,9	22,0
Otočac	24992	4531	18,1	17,3
Senj	9205	63	0,7	0,2
(Titova) Korenica	11393	9168	80,5	35,0
Donji Lapac*	4603	4454	96,8	17,0
Gračac*	2718	2221	81,7	8,5
Pag*	3175	6	0,2	0,0
Županija – ukupno	85135	26211	30,8	100

* Broj izbjeglica procijenjen je na temelju udjela stanovništva bivših općina koji je ušao u sastav Ličko-senjske županije u ukupnom stanovništvu županije.

IZVOR: Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.; Census of Refugees and other war-affected persons in the Federal Republic of Yugoslavia, UNHCR, Belgrade, 1996.

19 Detaljnije vidjeti u: ŽIVIĆ, D. (1999.), "Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine", u: Društvena istraživanja, God. 8, Br. 5-6, 767-792.

kao i u Trećim zemljama. Prema podacima UNHCR-a, sredinom 1996. godine, na području SR Jugoslavije (u što su, prema naknadnim saznanjima, uključeni i podaci za BiH) nalazilo se ukupno 26.211 osoba (uglavnom Srba) s teritorija Ličko-senjske županije.²⁰ Budući da je, prema popisu iz 1991. godine, u toj županiji živjelo 30.979 Srba, proizlazi da se u izbjegličkom kontingentu nalazilo približno 85,0% prijeratnog srpskog stanovništva županije.

Prema novijim podacima²¹, prikupljenim u prvom poslijeratnom popisu stanovništva u Srbiji 2002. godine, registrirano je bilo ukupno 15.900 stanovnika, uglavnom srpske etničke pripadnosti s područja Ličko-senjske županije, u što su uključena i živorođena djeca u izbjeglištvu. Konačno, do kolovoza 2001. godine, manjinskim povratkom bilo je obuhvaćeno 8.674 stanovnika Ličko-senjske županije srpske etničke pripadnosti.²² Najveći dio odnosi se na povratnike iz Srbije i Bosne i Hercegovine, a dio i na srpske povratnike s drugih hrvatskih područja, napose iz hrvatskoga Podunavlja.

Procjena ukupnih demografskih ratnih gubitaka tijekom i u poslije Domovinskog rata u Ličko-senjskoj županiji provedena je metodom linearnog trenda, na temelju tri međupopisna razdoblja: 1961.-1971., 1971.-1981. i 1981.-1991. godine. Izračunom je utvrđeno da bi očekivani (projicirani) ukupan broj stanovnika 2001. godine, na osnovi kretanja stanovništva od 1961. do 1991. godine, iznosio 71.383 stanovnika, što u odnosu na ukupan broj stanovnika iz popisa 1991. godine predstavlja smanjenje od 16,2%. Budući da je popisom iz 2001. godine u Ličko-senjskoj županiji evidentirano ukupno 53.677 stanovnika, ukupan demografski gubitak u odnosu na projicirani broj stanovnika (71.383) iznosi -17.706 osoba. Drugim riječima, procijenjeno je da je popisom ostvareni broj stanovnika u Ličko-senjskoj županiji 2001. godine približno četvrtinu manji od matematički projiciranog broja za tu

20 Treba istaknuti da su podaci UNHCR-a dati na razini bivših općina. Budući da bivše općine Donji Lapac, Gračac i Pag, za razliku od bivših općina Gospić, Otočac, Senj i (Titova) Korenica, ne ulaze u cijelosti u sastav današnje Ličko-senjske županije, broj izbjeglih Srba procijenjen je na temelju udjela njihova stanovništva u ukupnom stanovništvu bivše općine, koji je ušao u sastav Ličko-senjske županije u ukupnom stanovništvu županije. Isto objašnjenje odnosi se na broj izbjeglih Srba iz popisa stanovništva u Srbiji 2002. godine.

21 Izvor: Izbjeglički korpus u Srbiji prema podacima popisa stanovništva 2002., Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004.

22 Prema: Statistika povrataka i preostalih zahtjeva za povratak, Ukupna statistika prema adresi povratka, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Zagreb, 2001.

godinu. Navedeni gubici bili bi i veći da, zahvaljujući doseljavanju izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, nije kompenziran dio gubitka.

Demografske posljedice rata – odabrani pokazatelji

Demografske posljedice rata u Ličko-senjskoj županiji, zbog srbijanske oružane agresije, brojne su i složene i teško ih je sve cjelovito prikazati u jednom prilogu. Stoga je prednost dana ukupnom kretanju stanovništva, gustoći naseljenosti te promjenama u etnodemografskoj slici županije.

Rezultati popisa iz 2001. godine pokazali su da se depopulacijski procesi u kretanju broja stanovnika u Ličko-senjskoj županiji nastavljaju; dapače, pojačali su se. Dakako, demografski ratni gubici, i to izravni i migracijski, naročito su pogodovali takvom razvoju demografske situacije, premda to nisu jedini čimbenici demografskog sloma u županiji. Valja također upozoriti na dugoročne nepovoljne utjecaje prijeratnih, destabilizacijskih odrednica populacijskoga razvoja, prije svega na stalno prisutnu emigraciju, produbljenje prirodne depopulacije te sve izraženije demografsko starenje.

Istaknuto je da se tijekom cijeloga 20. stoljeća (točnije od 1900. godine) kontinuirano smanjuje ukupno stanovništvo županije. Tijekom posljednjega prijeratnog međupopisnog razdoblja (1981.-1991.) ukupna depopulacija je iznosila -6,3%. Moglo se pretpostaviti, s obzirom na prošle demografske trendove i strukture, da će se pad stanovništva nastaviti i između 1991. i 2001. godine. To se ostvarilo, ali po stopama znatno višim nego bilo u kojem depopulacijskom međupopisnom razdoblju od 1900. do 1991. godine. Posljednje međupopisje (1991.-2001.) donijelo je smanjenje ukupnog stanovništva od čak 37,0% (apsolutno za 31.458 stanovnika)²³ Od svih upravno-teritorijalnih sastavnica županije, samo je grad Novalja zabilježio demografski rast (5,0%). U preostalim se sastavnicama demografski pad kretao od -1,9% u općini Karlobag, do čak -64,4% u općini Udbina.

23 Za usporedbu, u tih je samo deset godina (1991.-2001.) stopa ukupne depopulacije u Ličko-senjskoj županiji (-37,0%) nadmašila stopu ukupne depopulacije za razdoblje 1948.-1991. godine (43 godine), tijekom koje je pad broja stanovnika iznosio -34,9%.

TABLICA 4.

Promjena ukupnoga broja stanovnika bivših okupiranih naselja Ličko-senjske županije po gradovima/općinama sa stanjem okupiranosti 3. siječnja 1992. godine

Grad/ općina	Ukupan broj stanovnika 1991.	Ukupan broj stanovnika 2001.	Promjena apsolutna	Promjena relativna
Gospić	6411	2262	-4149	35,3
Novalja	-	-	-	-
Otočac	2301	300	-2001	13,0
Senj	-	-	-	-
Brinje	-	-	-	-
Donji Lapac	4603	1880	-2723	40,8
Karlobag	-	-	-	-
Lovinac	3054	1096	-1958	35,9
Perušić	-	-	-	-
Plitvička jezera	7156	4668	-2488	65,2
Udbina	4628	1649	-2979	35,6
Vrhovine	2453	905	-1548	36,9
Županija - ukupno	30606	12760	-17846	41,7

IZVOR: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., DZSRH, Zagreb, 2005. (CD).

Još intenzivniju ukupnu depopulaciju, razumljivo, za-bilježila su bivša okupirana naselja. U njima je apsolutno smanjenje stanovništva iznosilo 17.846, a relativan pad – 58,3%. Drugim riječima, bivša su okupirana naselja Ličko-senjske županije, u demografskom smislu, više nego prepolovljena. Samo je u bivšim okupiranim naseljima u općini Plitvička jezera (-34,8%) ukupna depopulacija bila ispod županijske razine (-37,0%). U svim ostalim gradovima i općinama bila je veća od 50%; u bivšim okupiranim naseljima grada Gospića –64,7%, grada Otočca –87,0%, općine Donji Lapac –59,2%, općine Lovinac –64,1%, općine Udbina –64,4% te općine Vrhovine –63,1%.

Zbog daljnjeg pada broja stanovnika, smanjila se i opća relativna gustoća naseljenosti. Ona je, prema popisu iz 2001. godine, za cijelu Ličko-senjsku županiju iznosila 10,0 stan/km², a za bivše okupirano područje samo 4,5 stan/km². Dok su stanovnici bivših okupiranih naselja 1991. godine činili 35,9% ukupnog stanovništva županije, njihov je udjel 2001. godine smanjen na tek 23,8%. To znači da demografski pad u Ličko-senjskoj županiji između 1991. i 2001. godine nosi i obilježja prostorne diferenciranosti. Ona se posebno dobro uočava podijelimo li županiju na tri dijela – zapadni (Senj, Karlobag, Novalja), središnji (Otočac, Gospić, Brinje, Perušić) i istočni dio (Vrhovine, Plitvička jezera, Udbina, Donji Lapac, Lovinac). Tako je između 1991. i 2001. godine ukupna de-

populacija zapadnog dijela Ličko-senjske županije, koji je uglavnom ostao izvan dohvata izravnih ratnih stradanja i razaranja, iznosila $-7,0\%$, središnjeg dijela $-37,8\%$ te istočnog dijela županije, koji je u cijelosti bio pod srbijanskom okupacijom $-53,4\%$.²⁴

TABLICA 5.

Promjena ukupnoga broja stanovnika Ličko-senjske županije po gradovima/općinama između 1991. i 2001. godine

Grad/općina	Ukupan broj stanovnika 1991.	Ukupan broj stanovnika 2001.	Promjena apsolutna	Promjena relativna
Gospić	22026	12980	-9046	58,9
Novalja	3175	3335	160	105,0
Otočac	16113	10411	-5702	64,6
Senj	9205	8132	-1073	88,3
Brinje	6035	4108	-1927	68,1
Donji Lapac	4603	1880	-2723	40,8
Karlobag	1039	1019	-20	98,1
Lovinac	3054	1096	-1958	35,9
Perušić	5648	3494	-2154	61,9
Plitvička jezera	7156	4668	-2488	65,2
Udbina	4628	1649	-2979	35,6
Vrhovine	2453	905	-1548	36,9
Županija – ukupno	85135	53677	-31458	63,0

IZVOR: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., DZSRH, Zagreb, 2005. (CD).

Među brojnim strukturnim obilježjima naseljenosti Ličko-senjske županije, ratne posljedice su vjerojatno najvidljivije u etničkoj strukturi stanovništva. Naime, kako je već istaknuto, prisilne ratne migracije bile su istaknuto etnički usmjerene, pri čemu su prognaničke struje imale pretežito hrvatski, a izbjegličke pretežito srpski etnički predznak (dakako, s iznimkom izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, a u većini su bili Hrvati). U odnosu na predratno etnodemografsko stanje u Ličko-senjskoj županiji, početak 21. stoljeća županija je dočekala s homogenijim narodnosnim sastavom stanovništva. Drugim riječima, udjel Hrvata u ukupnom stanovništvu porastao je sa $59,0\%$ na $86,2\%$, udjel Srba smanjen je sa $36,4\%$ na $11,5\%$, a udjel kategorije ostalih i nepoznato smanjen sa $4,6\%$ na $2,3\%$.

24 Uslijed diferenciranog kretanja broja stanovnika promijenjena je i koncentracija naseljenosti među navedenim dijelovima Ličko-senjske županije. Tako je zapadni dio povećao udjel u ukupnom stanovništvu županije sa $15,8\%$ na $23,3\%$, središnji dio smanjio sa $58,5\%$ na $57,7\%$ te se istočni dio također smanjio, i to sa $25,7\%$ na samo $19,0\%$. Unatoč navedenim promjenama, središnji dio ostao je i demografski najvažnija sastavnica Ličko-senjske županije.

TABLICA 6.

Etnički sastav stanovništva Ličko-senjske županije po gradovima/općinama 1991. i 2001. godine

Grad/ općina	Hrvati 1991.	Hrvati 2001.	Srbi 1991.	Srbi 2001.	Ostali i nep. 1991.	Ostali i nep. 2001.
Gospić	12796	12050	7969	625	1261	305
Novalja	3043	3230	10	14	122	91
Otočac	11117	9504	4469	690	527	217
Senj	8549	7869	207	92	449	171
Brinje	5150	3760	672	319	213	29
Donji Lapac	31	471	4460	1383	112	26
Karlobag	986	942	21	10	32	67
Lovinac	1623	986	1260	89	171	21
Perušić	4831	3103	686	334	131	57
Plitvička jezera	1591	3141	4970	1424	595	103
Udbina	408	841	3993	715	227	93
Vrhovine	85	348	2262	498	106	59
Županija - ukupno	50210	46245	30979	6193	3946	1239

IZVOR: Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.; Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2007. (www.dzs.hr)

Promjene u etničkoj slici naseljenosti ponajprije su posljedica diferenciranog kretanja broja Hrvata i Srba između 1991. i 2001. godine. Tijekom posljednjeg međupopisja ukupan broj Hrvata smanjen je 7,9%, dok je ukupan broj Srba depopulirao za čak 80,0%.²⁵ Broj Srba je povećan samo u općini Novalja (40,0%²⁶), dok je u svim drugim općinama i gradovima Ličko-senjske županije srpska etnička skupina značajno smanjena – u Gospiću 92,2%, Otočcu 84,6%, Senju 55,6%, Brinju 52,5%, Donjem Lapcu 69,0%, Karlobagu 52,4%, Lovincu, najviše, 92,9%, Perušiću 51,3%, Plitvičkim jezerima 71,3%, Udbini 82,1% te u Vrhovinama 78,0%. Istodobno, broj Hrvata smanjen je u Gospiću (5,8%), Otočcu (14,5%), Senju (8,0%), Brinju (27,0%), Karlobagu (4,5%), Lovincu (39,2%) te u Perušiću (35,8%), ali je povećan u Novalji (6,1%), Donjem Lapcu (1.419,4%!), Plitvičkim jezerima (97,4%), Udbini (106,1%) i u Vrhovinama (309,4%).²⁷

25 Broj Srba u Ličko-senjskoj županiji je između 1991. i 2001. godine smanjen za 24.786 stanovnika. Najmanji apsolutni pad je zabilježen u općini Karlobag (11 osoba), a najveći u Gradu Gospiću (7.344 osobe).

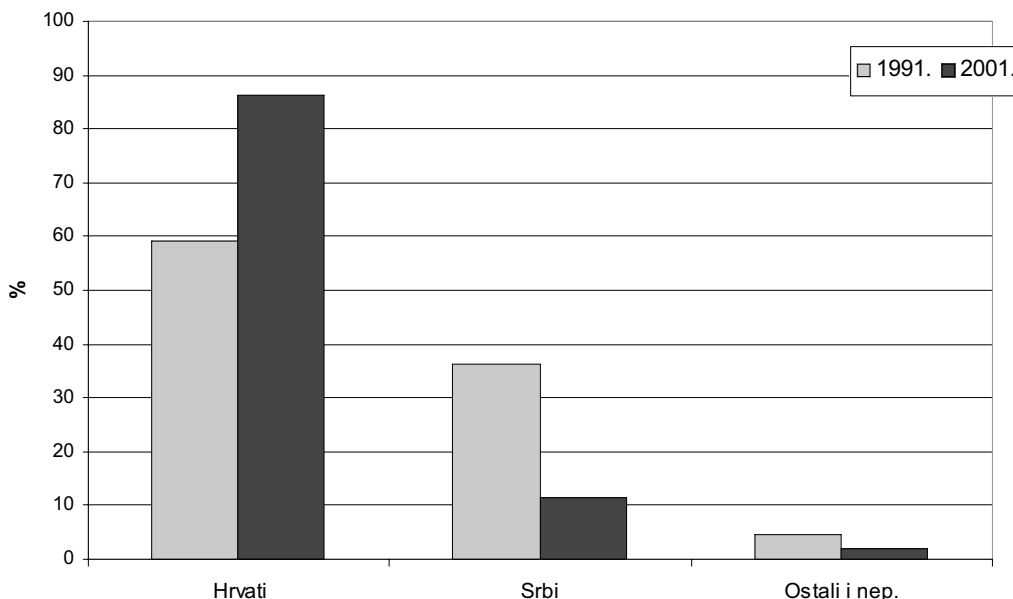
26 U apsolutnom smislu, broj Srba u Gradu Novalji povećan je samo za 4 osobe (sa 10 na 14 stanovnika).

27 Ukupan broj Hrvata u navedenim općinama i Gradu Novalji povećan je za 2.873 stanovnika, odnosno za 55,7%.

Razlozi tom znakovitom povećanju jesu mala apsolutna masa Hrvata u tim općinama 1991. godine, doseljavanje većeg broja izbjeglih Hrvata iz Bosne i Hercegovine, kao i naseljavanje hrvatskog stanovništva iz drugih dijelova Hrvatske. Tako je, prema podacima Uprave za prognanike, povratnike i izbjeglice²⁸, do kolovoza 2001. godine u Ličko-senjsku županiju organizirano naseljeno 1.145 izbjeglica, uglavnom s područja Bosne i Hercegovine; najviše u općine Plitvička jezera, Udbina i Donji Lapac.

Grafikon 4.

Etnička struktura stanovništva Ličko-senjske županije prema popisima 1991. i 2001. godine

ZAKLJUČNA MISAO

Srbijanska oružana agresija ostavila je duboke, teške i dalekosežne vrlo nepovoljne posljedice na kretanje i razvoj stanovništva Ličko-senjske županije. Baštineći ionako brojne destabilizacijske odrednice demografskog razvoja, Ličko-senjska županija je tijekom rata i srpske okupacije pretrpjela iznadprosječno visoke izravne, migracijske i ukupne demografske ratne gubitke. Oni su znatno utjecali na produbljenje depopulacijskih procesa u razvoju sta-

28 Prema: Statistika povratka i preostalih zahtjeva za povratak, Ukupna statistika prema adresi povratka, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Zagreb, 2001.

novništva, napose u kretanju ukupnoga broja stanovnika i njihove prostorne distribucije. S manje od 10 stan/km² ova je županija potvrdila i dodatno pojačala karakteristike demografske polupustoši (subekumene), s izrazito pesimističnim pretpostavkama za demografsku revitalizaciju kao ključno polazište ukupnog društveno-gospodarskog oporavka kraja.

LITERATURA

- BARIĆ, N. (2005), *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- GRAOVAC, I. (1999), "Suodnos demografije i historiografije u istraživanju ljudskih gubitaka", u: *Dijalog povjesničara-istoričara 3*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, Pečuh, 525-539.
- GRAOVAC, I. (2004), "Civilne žrtve u sektoru Jug u Oluji i neposredno nakon Oluje (osnovni pokazatelji)", u: *Polemos*, God. 7, Br. 1-2, 129-145.
- PAUKOVIĆ, D. (2005), *Uspón i pad "Republike Srpske Krajine"*, Dokumenti, Centar za politološka istraživanja, Zagreb.
- PEJNOVIĆ, D. (1991), "Promjene etničke strukture istočne Like", u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, SGD Hrvatske, Zagreb, 217-256.
- PEJNOVIĆ, D. (1996), "Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like", u: *Zbornik I. hrvatskog geografskog kongresa*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 255-273.
- RADELIĆ, Z. – MARIJAN, D. – BARIĆ, N. – BING, A. – ŽIVIĆ, D. (2006), *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- SEKULIĆ, M. (2001): *Knin je pao u Beogradu*, NIDDA Verlag GmbH, Bad Vilbel.
- ŠTERC, S. – POKOS, N. (1993), "Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske", u: *Društvena istraživanja*, God. 2, Br. 2-3, 305-335.
- ŠTRBAC, S. (1999), "Zločini nad Srbima na prostoru Hrvatske u periodu 90-99.", u: *Bilten – vanredni broj*, Dokumentacioni informacijski centar Veritas, decembar 1999., 2-11.
- ŽIVIĆ, D. (1999), "Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine", u: *Društvena istraživanja*, God. 8, Br. 5-6, 767-792.
- ŽIVIĆ, D. (2001), "Izravni demografski gubici (ratne žrtve) Hrvatske (1990.-1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice", u: *Društvena istraživanja*, God.10, Br. 3, 451-484.

- ŽIVIĆ, D. – POKOS, N. (2002), “Prisilne i druge ratom uzrokovane migracije stanovništva Hrvatske 1991.-2001. godine”, u: *Zbornik uz 70. obljetnicu života Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 430-443.
- ŽIVIĆ, D. – POKOS, N. (2004), “Demografski gubici tijekom Domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.-2001.)”, u: *Društvena istraživanja*, God. 13, Br. 4-5, 727-750.
- ŽIVIĆ, D. (2005), “Demografski gubici Hrvatske vojske tijekom Domovinskog rata”, u: *Diacovensia – teološki prilozi*, God. XIII, Br. 1, 119-140.
- ŽIVIĆ, D. (2006), “Problematika istraživanja demografskih gubitaka drugoga svjetskog rata i poraća u Hrvatskoj”, u: *Diacovensia – teološki prilozi*, God. XIV., Br. 1 (17), 7-29.
- ŽIVIĆ, D. (u tisku), “Osvrt na metodologiju istraživanja demografskih ratnih gubitaka u Hrvatskom domovinskom ratu”, u: *I. međunarodna viktimološka konferencija o žrtvama u sukobima na području bivše Jugoslavije tijekom 1990-ih godina*, Zbornik radova, Hrvatsko žrtvoslovno društvo.

DEMOGRAFSKI GUBICI LIČKO-SENJSKE ŽUPANIJE U DOMOVINSKOM RATU

Ključne riječi: Ličko-senjska županija, Domovinski rat, demografski gubici.

Prema nizu relevantnih demografsko-statističkih podataka i pokazatelja, Ličko-senjsku županiju danas ubrajamo među hrvatske županije i krajeve s vrlo nepovoljnim demografskim kretanjima. To se ponajprije očituje u izrazitoj ukupnoj i prirodnoj depopulaciji, poodmaklom procesu demografskog starenja te u gotovo općem prostornom populacijskom praznjenju, koje je prouzročilo znatno demografsko osiromašenje i pojavu svojevrsne demografske subekumene (polupustoši), u sve većim dijelovima Ličko-senjske županije.

Među važnije determinante nepovoljnih trendova i procesa u kretanju i razvoju stanovništva te županije unatrag gotovo dva desetljeća treba, dakako, uključiti demografske gubitke i posljedice srbijanske oružane agresije. Ratove i ratna stradanja/razaranja ubrajamo u skupinu vanjskih ili nedemografskih čimbenika depopulacijskih procesa. Kao takvi oni su više nego bitan destabilizacijski činitelj kretanja i razvoja stanovništva na nekom prostoru.

Ličko-senjska županija je zbog svoje geoprometne i geostrategijske važnosti bila jedan od važnijih ciljeva agresora, pa su se tijekom cijelog Domovinskog rata na njezinu području vodile mnoge vojne akcije. Veliki dio županije je od 1991. do 1995. godine bio okupiran i u sastavu tzv. Republike Srpske Krajine. Izravni i migracijski demografski gubici su u odnosu na prijeratni broj stanovnika u županiji iznadprosječno visoki. Prisilne migracije (prognaništvo/izbjeglištvo), uz poginule i nestale tijekom rata, najznačajnije su kategorije demografskih gubitaka, s dalekosežnim posljedicama na sadašnji i budući demografski razvoj te županije.

THE DEMOGRAPHIC LOSSES OF THE LIKA-SENJ COUNTY INCURRED DURING THE HOMELAND WAR

Keywords: Lika-Senj County, Homeland War, demographic losses.

Based on a number of relevant demographical statistical data and indicators, the Lika-Senj County is today considered one of the Croatian counties and parts with very unfavourable demographic trends. This is primarily demonstrated by the total and natural depopulation, the advanced process of the demographic aging and the appearance of a certain half-wasteland characterising a growing number of the Lika-Senj County areas.

Demographic losses and consequences of the Serbian aggression should of course be included among the important determinants of the unfavourable migration and development trends and processes of the Lika-Senj County population in the last two decades. The wars and war sufferings/destruction belong to the group of external, non-demographic factors of demographical processes. As such, they are more than important destabilisation factors of migration and development population trends in a certain area.

Due to its geo-transport and geo-strategic importance, the Lika-Senj County was one of the more important aggressor's targets, resulting in numerous military actions and operations conducted in its territory during the entire Homeland War. A considerable part of the County was under occupation in the 1991-1995 period and as such a part of the Republic of Serb Krajina. The direct and migration demographic losses as compared to the pre-war County population number are above-average. Forced migrations (the displaced/refugees) are, together with the killed and the missing during the war, the most significant categories of Lika demographic losses, with far-reaching consequences for the present and future demographic development of the Lika-Senj County.